

Узунова Р.
(Болгария)

ПАМЕТНИЦИ ОТ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ, СВЪРЗАНИ С ПРИСЪСТВИЕТО НА ЕВРЕИ ПО БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

Проблемът за най-ранното заселване на евреите в България не е разработен и до днес. Срещат се откъслечни данни, обнародвани са резултати от спасителни разкопки, но няма систематични изследвания, с изключение на статията на Е. Ешкенази, посветена на заселването на евреите на Балканския полуостров¹.

В литературата са давани всевъзможни предположения за епохата, в която първите евреи са се настанили в днешните български земи. Соломон Розанес, в изследването си за историята на българските евреи, цитира една легенда, предадена от Р. Давид Шами в коментарите му към Библейската книга «Съдии» (гл. XX). Според нея във времето на войната между рода на Бенямин и останалите израелски племена, някои от беняминците емигрирали в Романия (Гърция, по-късно Румелия). Същото споменава и хронистът Беняхия, а именно, че 1000 беняминци, които не искали да воюват, избягали в Романия². Тези податки не почитат на никаква историческа база.

Според други предположения, застъпвани от историците С. Барон и А. Матковски, първите еврейски заселници са дошли в Тракия и Мизия по времето на скитския поход на цар Дарий I (между 519 и 515 – 513 г. пр. Хр.)³. Възможно е известен брой евреи, подвластни в това време на Ахеменидската държава, да са били включени и в армията ѝ. Известно е, че евреи са заемали висши длъжности в персийския

двор (сравн. Стар Завет, Неемия, глава I). За съжаление до сега няма никакви паметници, които биха могли да потвърдят тази хипотеза.

Първите положителни данни за присъствие на евреи по българските земи датират от II в. От римската колония Улпия Ескус, разположена до с. Гиген, при устието на р. Искър, е известен мраморен стълб с надпис на латински език, в който се споменава евреинът Йозес. Надписът гласи: *Ioses arcina(g)o(gus) et principales filius Maximini Pannoni sibi et Qyriae coiugi sui vivo suo memoria dedikavit*⁴.

Превод: Йозес архисинагог и принцепс син на Максимин от Панония издига приживе за спомен на себе си и съпругата си Квирина.

Х. Десау е първият, който разчита титлата «архисинагог» в надписа от Ескус. Тя е заета от гръцкия език и се употребявала само от евреите, уседнали в пределите на Римската империя. Архисинагогът бил светско лице, в чиито задължения влизал изборът на подходящи хора за четене на Тора-та, за произнасяне на молитви и проповеди, тъй като в древността в синагогите не е имало специални лица за изпълнение на тези религиозни обязанности⁵.

Присъствието на архисинагог в Ескус е неоспоримо доказателство за наличието на немалка еврейска колония. «Ако в

© Узунова Р., 1999.

един далечен град на Мизия е имало еврейска община, ще трябва да предположим, че такива не са липсвали и в поголемите градове на Тракия и Мизия...»⁶. Още повече, че архисинагогът е висша длъжност, под чиято юрисдикция се намира не една община⁷.

От Ескус е известен още един епиграфски паметник, свързан с еврейско присъствие. Това е фрагмент от мраморно блокче с врязано изображение на менора (еврейски седмосвещник). Върху другите две страни на блокчето стоят няколко срички от надпис с гръцки полукурсивни букви от IV-V в. Предназначението на блокчето не е ясно. Вероятно е свързано с култа, тъй като менората олицетворява светостта на еврейския храм⁸.

Еврейски заселници е имало със сигурност и около друга от крепостите по Дунавския лимес – Бонония, днешния Видин. Прокопий Кесарийски (За строежите, IV, VI, 21) съобщава, че император Юстиниан I (527-565) «построил и една кула, наречена Юдеос, която наричаха най-красивата, а тя и беше такава».

Според В. Бешевлиев, в оригинала четенето. Става въпрос не за гръцка дума, а за гръцка транскрипция на простонародната латинска аблативна форма с локативно значение *Iudaeis* (от *Iudaeus* – еврейин). Следователно името на кулата е гласяло в превод «При евреите».

«При евреите» вероятно е название на таверна, намирала се на римския път, свързвал укрепленията и селищата по лимеса. Кулата е била издигната до тази таверна и е получила името си от нея⁹.

Прокопий казва, че кулата Юдеос се намирала близо до крепостта Дортикум. Последната се локализира при с. Раковица, на десния бряг на р. Тимок при вливането ѝ в Дунав.

Евреи изглежда са населявали и околностите на гр. Русе – античната Сексагинта Приста. Едно за съжаление изгу-

бено днес свидетелство за тяхното присъствие там е медальон на Шимон Бар Кохба (132-135 г.), открит в съкровище от римски монети. През 1906 г. той е бил предоставен на д-р С. Розанес от банкера Атанас Буров¹⁰. Според С. Розанес този символ на въстаническото правителство на Бар Кохба едва ли е бил притежание на римски легионер, а по-скоро – на еврейски преселник от разрушения Ерусалим.

Най-интересният паметник, свързан с присъствието на евреи в днешна България е античната синагога в Пловдив.

Тя е открита при спасителни разкопки през 1981 г. Сградата е силно разрушена. Градежът на запазените стени е от ломен камък със спойка от бял хоросан в основата и със спойка от бял хоросан и тухлен прах в по-горните части. Синагогата заема цялата дължина на еднаinsula и 20 метра от ширината ѝ. Общата ѝ площ е около 650 квадратни метра.

Синагогата има базиликален план. Състои се от едно централно помещение и две странични крила с еднакви размери. От северната си страна сградата е фланкирана от обширен двор, покрит с дебела хоросанова замазка. Под нея минават зидан канал и два почти разрушени водопровода. Като архитектурен план пловдивската синагога намира много близки паралели със синагогите от Римска Палестина: Хорват Дике, Естемоа, Решоб, както и със синагоги от Диаспората: Милет, Остия, Приена. Всички те имат правоъгълен план с двор в предната част. Задължително култовата зала е ориентирана към Ерусалим¹¹.

Пловдивската синагога се отличава с богата вътрешна украса. Подът на централното помещение е покрит с великолепна мозайка, разделена на три пана. Двете странични са изпълнени с еднакъв орнамент, като само рамките им са различни. Западната представлява ивица от бръшлянови клонки, а източното – от

триъгълници. В страничните пана са използвани два цвята мраморни тесери: черни и бели. От северната страна на двете пана в рамкирано от черни линии поле е изписан четириредов посветителен надпис на гръцки език с еднакво значение. Надписът гласи (Превод): От средствата (предоставени) благодарение предвидливостта Космиан т. нар. Йосеф (който се казва Йосеф) украси (синагогата) благослов на всички¹². Надписът съобщава името на дарителя, благодарение на когото в синагогата бил внесен ред и била направена украсата – това бил Космиан, чието второ име (т. нар. сигнум) било Йосеф¹³.

Средното пано от мозайката е с широка, богато украсена рамка. Тя е оформена от бели и черни триъгълници и двойна плетеница от червени, оранжеви и зелени ленти. В центъра на паното е изобразена менора, отдясно лулаб (палмова клонка), а отдолу от двете страни на менората – надпис на гръцки език в четири реда. Менората заема цялото поле. Долната ѝ половина е унищожена, както и по-голямата част от надписа.

Менората е предадена изключително живописно. Отделните елементи, които оформят разклоненията ѝ представляват малки пъстри букети, в които преобладава жълтооранжевият цвят. По начина на изобразяване менората от пловдивската синагога се различава много от известните менори от антични синагоги. Почти навсякъде те са предадени схематично – като низ от кръгчета или дъговидни извивки: Бет Алфа, Нааран Хусифа, Хорват Сисия¹⁴.

Надписът под изображението на менората е пострадал извънредно силно. От

него са запазени само три думи (превод): «извърши уреждането и украсата»¹⁵.

Въз основа на палеографски съображения Хр. Данов датира първият надпис в средата на III в., а втория – в края на същия век, или в началото на IV в.

Синагогата е претърпяла няколко разрушения и възстановки. За пръв път тя пострадала в III в. при готските нападения над Филипопол. Веднага след това е била възстановена, без да се наруши архитектурният ѝ план и вътрешното оформление. Второто голямо разрушение е станало в началото на V в., когато се засилили гоненията срещу свреите. Към средата на века тя била поправена. Върху мозайката с менората била поставена нова – по-грубо изработена, с геометрични мотиви. Пловдивската синагога загинала окончателно към края на VI в., при славянските нашествия.

В пределите на българските земи пловдивската синагога за сега е единственият археологически засвидетелстван паметник от този вид от античността. От 12-те известни синагоги в Диаспората само тези в Апамея (Сирия), Наро (Тунис) и Сарди (Мала Азия) са с полихромни мозайки, но без изображения на еврейски символи. Пловдивската синагога е 13-та по ред и първата в Диаспората, която е с мозаечен под, с изображения на свещени-те еврейски символи менора и лулаб¹⁶.

Краткият преглед на тези ранни паметници показва, че евреите са наистина едни от пай-древните обитатели на българските земи. По думите на проф. Г. Кацаров: «Евреите могат да смятат България за свое отечество. И ние не трябва да смятаме евреите като чужденци».

¹ *Ешкенази Е.* Заселването на евреите на Балканския полуостров, тяхната организация, икономика и бит до образуването на Първата българска държава. ГОКПОЕ. – 1966. – С. 81–101.

² *Розанес С.* История на евреите в България // Еврейска трибуна, год. II. – 1928. – Кн. 4. С. 253.

³ *Ешкенази Е.* Заселването на евреите на Балканския полуостров, тяхната организация, иконо-

мика и бит до образуването на Първата българска държава. ГОКПОЕ. – 1966. – С. 81.

⁴ *Кацаров Г.* Антични паметници извън България. – ИБАД, 1913. – Т. III. – С. 195.

⁵ Еврейска енциклопедия. – 1991. – Т. III. – С. 235–236.

⁶ *Кацаров Г.* Един паметник за старата история на евреите в България // Pro Causa Judaica. – 1919. – Бр. 3. – С. 3.

⁷ *Димитров Ф.* Старата еврейска община в град Видин. – ГОКПОЕ, 1982. – С. 138.

⁸ *Морфова З.* Епиграфски материали от Ескус. Изследвания в чест на акад. Д. Дечев, 1958. – С. 315.

⁹ *Бешевлиев В.* Едно сведение за евреин на Дунава от VI в. Годишник на Обществения култур-

но-просветна организация на евреите в НРБ, 1968. – С. 125.

¹⁰ *Розанес С.* История на евреите в България // Еврейска трибуна, год. II. – 1928. – Кн. 4. – С. 255.

¹¹ *Кесякова Е.* Антична синагога във Филипопол // Археология, 1989. – С. 28.

¹² Там же. – С. 23.

¹³ *Данов Хр.* Нови страници от историята на Филипопол и древна Тракия през късната античност. ГОКПОЕ, 1986. – С. 40.

¹⁴ *Кесякова Е.* Антична синагога във Филипопол // Археология, 1989. – С. 25.

¹⁵ *Данов Хр.* Ето же. – С. 40.

¹⁶ *Кесякова Е.* Антична синагога във Филипопол // Археология, 1989. – С. 31.

